

УДК 811.161.2:371.3

Терп'як О. П.

АНАЛІЗ ПРОГРАМ ДЛЯ ПОГЛИБЛЕНОГО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ЧАСТИНА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОГО ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ В ЛІЦЕЙСТІВ ГУМАНІТАРНИХ КЛАСІВ

У статті проаналізовано програми для поглибленого вивчення української мови, розглянуто вимоги щодо реалізації мовленнєвої змістової лінії у класах філологічного профілю. З'ясовано вагому роль вправ для вдосконалення культури й розвитку зв'язного мовлення ліцейстів гуманітарних класів. Описано місце й значення запропонованих різноманітних творчих завдань і вправ у процесі формування креативного писемного мовлення ліцейстів.

Ключові слова: програма, поглиблене вивчення української мови, креативне писемне мовлення, види вправ, творче завдання.

В статье рассмотрены и проанализированы программы для углубленного изучения украинского языка, отмечено, что все автора предлагают достаточно упражнений для усовершенствования культуры и развития связной речи. В каждой программе предложены разнообразные творческие задания, например: произведение-миниатюра, перевод с изменением лица пересказчика, произведения-рассуждения, эссе, зарисовки, пейзажные портреты и много других.

Ключевые слова: программа, углубленное изучение украинского языка, креативная письменная речь, виды упражнений.

The article analyzes and describes the programmes for extensive learning of Ukrainian language. It is mentioned that all the authors propose a great number of exercises for developing and improving pupils' cultural level and speaking skills. Every programme includes different creative tasks, such as miniature composition, composition-pondering, essay, retelling when the person of narrator is changed, sketches, scenery portraits and others.

Key words: programme, extensive learning of Ukrainian language, creative writing, types of exercises, creative task.

Останні суспільно-політичні події в Україні довели, що наше молоде покоління виховане в найкращих освітніх традиціях, де пропагують любов до мови, рідної землі, нашої історії. Адже саме молоді люди вперше вийшли на Майдан і не побоялися висловити свої думки вголос. І сьогодні громадянська позиція як ніколи чітка і зрозуміла: суспільство буде боротися за справедливість, протистояти агресору, брати активну участь у творенні спільного майбутнього. Кожен із нас усвідомлює важливість тої справи, якою займається. Ми бачимо, наскільки важливо виховати національно свідомих громадян України, здатних чітко й аргументовано відстоювати свою позицію, грамотно будувати власні висловлювання. Тому сьогодні однією з важливих проблем розвитку мовлення особистості ми вважаємо проблему формування креативного писемного мовлення. Учені-лінгвісти довели, що писемне мовлення учня є результатом вивчення всього курсу української мови. Адже, щоб створити власне висловлювання необхідно не лише дібрати відповідні лексеми, але й грамотно їх укласти у зв'язний текст. Ми переконані, що курс поглибленого вивчення української мови дає можливість засвоїти державну мову на високому рівні й творити україномовне середовище у всіх сферах суспільного життя. Питанню поглибленого вивчення української мови в гімназіях, ліцеях, коледжах і класах гуманітарного профілю були присвячені наукові розвідки О. Біляєва, О. Горошкіної, Т. Донченко, В. Дороз, С. Карамана, Л. Мацько, Л. Скуратівського, О. Семенов, М. Плющ, В. Тихоші, Г. Шелехової та інших. Учені (В. Горяний., О. Горошкіна., М. Ілляшенко, О. Караман, С. Караман, С. Обийкіна, М. Плющ, В. Тихоша та ін.) укладають програми, підручники, посібники для поглибленого вивчення української мови.

Мета нашого наукового повідомлення полягає в аналізі програм для поглибленого вивчення української мови. Ставимо завдання: дослідити основні програми, з'ясувати, які види робіт із зв'язного мовлення передбачають і пропонують автори. Обрана тема є частиною дослідження практики процесу формування креативного писемного мовлення у ліцейстів гуманітарних класів.

Однією з перших, затверджених Міністерством освіти після 1989 р., стала Програма для шкіл (класів) із поглибленим вивченням української мови, ліцейів і гімназій гуманітарного профілю 8-11 класи, яку підготувала В. Тихоша.

Автор у цій програмі відвела чимало місця для вдосконалення культури й розвитку зв'язного мовлення. Було доповнено перелік видів робіт (переказів, творів, ділових паперів), що сприяли формуванню вмінь складати усні й письмові висловлювання в різних стилях.

Згодом автор удосконалила попередній варіант, в основу Програми для шкіл (класів) із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю «Рідна мова» 8 – 11 класи (2004 р.) було покладено положення освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. Проте вона значно поширилася розділами із загального мовознавства, зокрема передбачено ознайомлення старшокласників з поняттями української національної мови, відомостями про писемну й усну форму літературної мови, колоритно-стильовими різновидами мовлення, поглядами на культуру мовлення видатних учених, громадських діячів, письменників та ін. [5, с. 6]. Це сприяє усвідомленню природи й суті мови як суспільного явища та позитивно позначається на національно-патріотичному вихованні ліцеїстів.

Указана програма побудована з урахуванням принципів єдності навчання, виховання й розвитку, гуманізації і демократизації освіти, її зміст диференційовано на чотири взаємопов'язані змістові лінії: мовну, мовленнєву, соціокультурну й діяльнісну.

Мовна змістова лінія включає основні розділи науки про мову, які потрібно засвоїти учням для подальшого вдосконалення усного й писемного мовлення. Якщо у 8–9-х класах передбачено поглиблене вивчення синтаксису української мови, то в 10 – 11-х класах – поглиблення й розширення знань із розділів, вивчених у 5 – 9-х класах, на основі граматичної стилістики.

Лінгвістичний матеріал вивчають укрупненими блоками, багато місця відведено питанням культури мовлення та розвитку зв'язного мовлення, зокрема аудіюванню, читанню, обговоренню морально-етичних, естетичних, світоглядних, історико-культурних проблем, організації дискусій, ситуативних діалогів, написанню творчих робіт різного характеру.

Мовленнєва змістова лінія передбачає роботу над формуванням в учнів сприйняття усного й писемного мовлення, відтворення та самостійної побудови висловлювань різних жанрів і форм. Домінування комунікативного лінгводидактичного принципу навчання рідної мови є однією з умов формування мовленнєвої компетенції ліцеїстів. Опанування мовленнєвою діяльністю можливе лише у процесі мовлення, тому автор програми передбачила практичне ознайомлення учнів із чотирма видами мовленнєвої діяльності: глобальним, детальним, критичним аудіюванням; ознайомлювальним, вивчальним, вибіркоким читанням і розширила перелік видів робіт – усні та письмові перекази й твори різного стилю і жанру, які відіграють важливу роль у формуванні комунікативних умінь учнів. Так, у 10 класі автор пропонує такі види робіт писемного характеру, як перекази (усні й письмові) із творчим завданням, твори (усний і письмовий) про тему та ідейний зміст літературного твору. В 11-му класі програма передбачає написання ліцеїстами творчого переказу з продовженням, докладного творчого переказу з деталізацією викладеного за самостійним домислом, творів (за складеним планом): твір на морально-етичну тему за матеріалом двох і більше художніх творів та твір у науковому чи публіцистичному стилі з широким узагальненням.

Значну увагу В. Тихоша приділила роботі над науковим і публіцистичним стилями: випускники ліцеїв і гімназій повинні добре володіти вмінням і навичками складати конспекти, анотації, рецензії, реферати, готувати й виголошувати доповіді на лінгвістичні, політичні, морально-етичні теми. У 10-му класі передбачено такі жанри писемного публіцистичного стилю, як нарис на матеріалі з життя школи, відгук про твір мистецтва (книгу, спектакль, кінофільм, картину). В 11-му класі В. Тихоша пропонує написання нарису на основі краєзнавчого матеріалу, твір у науковому чи публіцистичному стилі та доповідь і реферат на теми, пов'язані з вивченими предметами (із використанням науково-популярної літератури).

Автор вказує на те, що навчання спілкування служить система лексико- та граматико-стилістичних вправ, аналіз мовних засобів за жанром і стилем текстів, мовний експеримент, конструювання, редагування речень, текстів та інші види робіт, які закладені в нові підручники для шкіл (класів) із поглибленим вивченням мови, ліцеїв і гімназій. Такі вправи розвивають мовне чуття, уміння бачити (чути) незнайомі слова, виробляють практичні навички роботи зі словником та іншою довідковою літературою для з'ясування їх семантики і правопису.

У той же час укладають чимало авторських програм для поглибленого вивчення української мови. Одна з них – Програма з української мови для філологічних класів ліцею (Ілляшенко М., Обийкіна С.) [4]. У програмі передбачено реалізацію чотирьох взаємопов'язаних змістових ліній (лінгвістичної, комунікативної, культурологічної та діяльнісної). Автори одним із основних принципів навчання рідної мови називають функційно-комунікативний, який визначає зміст роботи над формуванням в учнів умінь сприймати усне й писемне мовлення, відтворювати і самостійно будувати висловлювання різних жанрів. Відомості зі стилістики включені у зміст комунікативної змістової лінії, також передбачено вивчення низки тем із загального мовознавства.

На вивчення української мови у філологічних групах ліцею передбачено 4 години на тиждень у 10 класі та 5 годин на тиждень в 11 класі. Програма побудована таким чином, що може використовуватися вчителем як календарний план. Автори чітко розподіляють кожне заняття за чотирма змістовими

лініями, вказують форму контролю й орієнтовний урок. Цікаво, що науковці відводять небагато спеціальних уроків для розвитку мовлення ліцеїстів, мовленнєва змістова лінія реалізовується на кожному занятті. Крім основних видів робіт, що сприяють розвитку мовлення ліцеїстів, автори вводять у програму такі: письмове висловлювання на тему, оповідання на обрану тему, твір-мініатюру.

Ще один проект програми з української мови для 10-11 класів гімназії гуманітарного профілю розроблений у дисертаційному дослідженні О. Горошкіної [1]. Автор зазначає, що курс української мови повинен ґрунтуватись на комунікативно-діяльній підході, що передбачає розвиток і вдосконалення в учнів усіх видів мовленнєвої діяльності (читання, говоріння, письмо, аудіювання). О. Горошкіна зазначає, що необхідно включати культурологічний компонент, який відображає українознавство, а також мовні факти художньої літератури не лише як матеріал для різного типу вправ мовного аналізу, а і як засіб духовного й естетичного виховання.

Програма укладена з розрахунку 3 години на тиждень у 10 та 11 класах.

Цікаво, що автор подає інформацію про мову як засіб мислення і пізнання, розширивши цю проблему такими актуальними темами, як «Людина серед людей: аспект спілкування», «Слово як головний інструмент спілкування між людьми», «Вербальна поведінка людини як безпосередній вияв її внутрішньої вихованості і культури». Цінним є те, що автор під час ознайомлення з темою «Українська мова – національне надбання українського народу» поширює її матеріалом про місце української мови серед слов'янських, вказує на значну роль старослов'янської мови в розвитку української та говорить про сучасну мову як знакову систему, що розвивається.

Автор доповнює основний теоретичний матеріал курсу української мови в 10-му класі історичними довідками про чергування голосних і приголосних звуків, відомостями про фонетичну транскрипцію. До розділу «Орфоепія і культура мовлення» автор додає основні елементи риторики, наближує цю тему до повсякденного життя учнів темою «Ораторське мистецтво в житті сучасної людини», спостереженням над мовою акторів, вивченням скоромовок для розвитку фонетичного слуху. Розділ «Орфографія. Культура мовлення» поширений матеріалом про соціальну функцію орфографії, історією орфографічних реформ. До основних тем із лексикології додано спостереження над уживанням історизмів і неологізмів у творах письменників-земляків; шляхи поповнення словника: східнослов'янські, власне українські слова, старослов'янзми, їх основні ознаки та роль у літературному житті української поезії та прози.

Що ж стосується видів робіт із розвитку мовлення гімназистів, бачимо такі: перекази (за простим і складним планом) текстів різних стилів, стислий і докладний переказ (усний і письмовий) текстів художнього стилю з елементами літературного аналізу, переказ зі зміною особи оповідача; твори (за складним планом), твір-роздум на морально-етичну тему, твір на матеріалі художньої літератури; редагування власного та чужого переказу і твору; анотація, відгук на книгу, кінофільм, телепередачу; складання ділових документів, вільний і текстуальний конспект текстів наукового та публіцистичного стилів; підготовка й виголошення промов; підготовка запитань до інтерв'ю, репортаж; складання нарису на красназнавчому матеріалі, замітка; укладання пам'ятки «Мовленнєвий етикет», укладання тематичних словників «Народні промисли», «Словник ввічливості» та ін.

Відома програма для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) із поглибленим вивченням української мови 8–9 класи, яку підготувала команда відомих науковців – С. Караман, О. Караман, М. Плющ та В. Тихоша. Цю програму укладено відповідно до вимог Закону України «Про загальну середню освіту», Державного стандарту базової і повної середньої освіти, постанови Кабінету міністрів України від 16.11.2000 №1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання», Концепції профільного навчання в старшій школі і скореговано зі змістом чинної програми для загальноосвітніх навчальних закладів [3].

Курс поглибленого вивчення української (рідної) мови, зазначають автори, зорієнтований на те, щоб закласти основу ґрунтовної лінгвістичної підготовки учнів і вдосконалити їхню мовну компетенцію.

У цій програмі враховано суспільні функції української мови, взято до уваги специфіку навчального предмета, що має виразні інтегративні функції, здатність справляти різнобічний навчальний, розвивальний і виховний впливи на учнів, сприяти формуванню особистості, готової до активної, творчої діяльності у всіх сферах життя демократичного суспільства, сучасні організаційні форми, методи й технології навчання української мови, визначено стратегічні напрями (змістові лінії: мовна, мовленнєва, соціокультурна, діяльнєсна) та основоположні дидактичні принципи: взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку; демократизації і гуманізації; особистісної орієнтації; комунікативно-діяльній; органічного поєднання навчання мови й мовлення; здійснення поліфункціональності рідної мови у процесі навчання; практичної спрямованості навчання, які покладено в основу побудови змісту базових програм із української мови для учнів 8–9 класів.

Оскільки тема нашого дисертаційного дослідження зорієнтована на розвиток зв'язного мовлення ліцеїстів 10–11 класів, то детально зупинятися на аналізі цієї програми не будемо.

В умовах поступового переходу старшої школи на профільне навчання актуально звучить проблема якісного теоретичного розроблення та втілення в щоденну практику системи вивчення мови як профільного предмета. Л. Мацько, О. Семенов розробили програму з української мови для профільного навчання учнів 10–12 класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) з урахуванням положень Закону України «Про загальну середню освіту», Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, Концепції профільного навчання в старшій школі, Концепції мовної освіти 12-річної школи, Типового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям), програми «Українська мова. 5–12 клас» (2005 р.), Загальноєвропейських рекомендацій із мовної освіти [2].

Викладання української мови у класах філологічного напрямку (профіль – українська філологія) спрямоване на вирішення комплексу завдань навчання, виховання й розвитку сучасної, конкурентоспроможної на ринку праці особистості.

Програма з української мови для профільного навчання учнів 10–12 класів (філологічний напрям, профіль – українська філологія) реалізує компетентнісний, функційно-діяльнісний та особистісно орієнтований підходи до навчання української мови старшокласників профільних класів, що відповідає сучасним суспільним запитам.

Мовленнєва (комунікативна) змістова лінія спрямована на формування й розвиток мовленнєво-мислительних здібностей та вмінь: формування умінь переконувати, спростовувати чужі аргументи, обґрунтовувати власну позицію з наведенням системи аргументів; відповідно до поставленої мети здійснювати цілеспрямований пошук інформації у джерелах різного типу і критично оцінювати її достовірність; робити висновки з прочитаного або почутого; аналізувати мову окремих персонажів, промови визначних діячів минулого й сучасності, особливості мови інформаційних відеороликів і відеосюжетів; володіти основними видами публічних виступів (висловлювання, монолог, дискусія, полеміка), проводити корекцію й редагування текстових зразків, конструювати виступи, діалоги і полілоги.

Діяльнісна змістова лінія спрямована на формування вмінь виконувати завдання на мовне вправління (різноманітні вправи, тести, написання статей, складання конспектів, анотацій, рецензій на усні й письмові тексти, інтерв'ю, нарисів, резюме, відгадування мовних загадок, ребусів, кросвордів, участь у мовних іграх, конструювання лінгвістичних задач тощо); творчі завдання (написання творів-описів, творів-міркувань, творів-медитацій, есе, замальовок, пейзажних портретів, оповідей у народно-розмовній манері, розповідей різного типу, переказів із творчим завданням; моделювати ситуації; виконувати проблемно-пошукові завдання; брати участь у рольових іграх, у роботі в групах, у парах; складати проекти різної тематики, що продукуються із застосуванням групових форм навчання; здійснювати самостійну пошукову роботу на основі фахових філологічних і методичних журналів, передач радіо й телебачення.

З метою виконання пошуково-дослідницьких, творчих завдань учень поетапно планує, а потім здійснює, коректує, конкретизує, моделює, прогнозує власну діяльність, добирає переконливі аргументи чи спростовує наявні для доведення власної думки, уміє застосовувати набуті вміння в різних життєвих і навчальних ситуаціях спілкування, доцільно користується комунікативними стратегіями та стратегіями співпраці.

Таким чином, ми побачили, що науковці-методисти значну увагу приділяють поглибленому вивченню мови. Розроблено низку програм, які передбачають роботу над удосконаленням зв'язного мовлення учнів. Кожен із наведених вище авторів програм пропонує різноманітні види вправ і творчі завдання, як-от: творчий переказ із продовженням, докладний творчий переказу із деталізацією викладеного за самостійним домислом, оповідання на обрану тему, твір-мініатюра, стислий і докладний переказ (усний і письмовий) текстів художнього стилю з елементами літературного аналізу, переказ із зміною особи оповідача, редагування власного й чужого переказу і твору, твори-міркування, твори-медитації, есе, замальовки, пейзажні портрети, оповіді у народно-розмовній манері, розповіді різного типу, перекази з творчим завданням; моделювання ситуацій; виконання проблемно-пошукових завдань; участь у рольових іграх, у роботі в групах, у парах.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розгляді проблем формування креативного писемного мовлення ліцеїстів крізь призму опису результатів формувального експерименту.

Література:

1. Горошкіна О. М. Особливості методики навчання української мови в старших класах гімназії: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук: 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» / Олена Миколаївна Горошкіна. – Київ, 1997. – 163 с.+28 с. дод.
2. Навчальна програма з української мови для профільного навчання учнів 10-12 класів (профіль – українська філологія) / Л. І. Мацько, О. М. Семенов. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 125 с. – Бібліогр.: С. 66–74.

3. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (класів) з поглибленим вивченням української мови. 8–9 класи. / Програму підготували С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В. І. Тихоша; за редакцією С. О. Карамана – К. : Грамота, 2009.

4. Програма з української мови для філологічних класів ліцею [Текст] : учебник / М. А. Ілляшенко, С. П. Обийкіна; Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 80 с.

5. Рідна мова, 8–11 кл.: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю/ В. Тихоша. – К. : Пед. преса, 2004. – 56 с.